
МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Ілляшенко Олексій Володимирович –
здобувач кафедри кримінології
та кримінально-виконавчого права
Національної академії внутрішніх
справ

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ЗАХИСТУ ВІД НЕЗАКОННОЇ ТОРГІВЛІ ОРГАНАМИ І ТКАНИНАМИ ЛЮДИНИ

Розглянуто низку міжнародно-правових актів, спрямованих на захист основних прав і свобод пацієнта, протидію незаконній торгівлі органами і тканинами людини.

Ключові слова: торгівля органами; торгівля тканинами людини; права та свободи пацієнта.

Рассмотрено ряд международно-правовых актов, направленных на защиту основных прав и свобод пациента, а также предупреждение торговли органами и тканями человека.

Ключевые слова: торговля органами; торговля тканями человека; права и свободы пациента.

There are several international law acts were examined in this article, oriented to the protection of fundamental rights and freedoms of patients, and counteraction to the trafficking in human organs and tissues.

Keywords: trafficking in human organs; trafficking in human tissues; rights and freedoms of patients.

У багатьох країнах Європи, зокрема й Україні, людина, її життя та здоров'я, честь, гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. На жаль, ці положення здебільшого залишаються лише декларованими. Дійсністю сьогодення залишаються та набувають розмаху жорстокість, насилля, агресія, терор, тяжкі злочини, у тому числі вбивство, торгівля людьми з метою вилучення їх органів і тканин.

До ООН усе частіше надходять повідомлення про факти незаконної торгівлі органами і тканинами людей. На сьогодні внаслідок торгівлі органами у світі відбувається 10 % операцій з пересадження нирки, причому ці органи найчастіше вилучаються в жінок та дітей з бідних країн [1]. Усе частіше органи і тканини людини стають предметом торгівлі, адже їх можна використовувати під час генетичних дослідів, а також релігійних або магічних обрядів. Але найчастіше їх продають із метою трансплантації.

Щорічно у світі виконується 100 тис. трансплантацій органів і понад 200 тис. – тканин і клітин людини. З них до 26 тис. припадає на трансплантації нирок, 8–10 тис. – печінки, 2,7–4,5 тис. – серця, 1,5 тис. – легенів, 1 тис. – підшлункової залози [2, с. 5]. Так, лише наприкінці 2007 року в Європі чекало на пересадку нирки, серця або легенів 58 200 пацієнтів, а було проведено 25 900 операцій. За оцінками експертів, у Європі за один рік, не дочекавшись трансплантації, помирає близько 4 тис. пацієнтів, тобто 12 людей на день [1].

Варто відзначити той факт, що незаконна торгівля органами та тканинами тісно пов'язана з торгівлею людьми, а тому торгівля людьми з метою вилучення нирок, печінки, підшлункової залози, серця та легенів, як заявляє Ліга Націй та Рада Європи, є середовищем, де дітей і жінок використовують як «розмінну монету».

На сьогодні стрімко шириться так званий «трансплантаційний туризм»: багаті пацієнти виїжджають для пересадження органів і тканин у ті країни, де права донорів не захищено належним чином, зокрема в Індію, Іран, Китай, Молдову, Туреччину, Румунію, Єгипет, Болівію, Перу та Філіппіни. Найчастіше на донорство йдуть емігранти, біженці, солдати, а також молоді та наївні люди. Адже саме бідність, безробіття, голод, борги є тими факторами, які штовхають людей на продаж своїх органів або тканин. На сьогодні найбільшими країнами-імпортерами донорських органів у світі є: США, Ізраїль, Канада, Саудівська Аравія, Італія та Японія. На думку експертів, у багатьох країнах є чорний ринок органів, зокрема у Великій Британії, Україні, Росії, Туреччині, Молдові, Єгипті та ін. [1].

Метою публікації є виклад основних положень міжнародно-правових актів, спрямованих на протидію незаконній торгівлі органами і тканинами людини.

Серед праць вітчизняних і зарубіжних науковців значний внесок у дослідження питань незаконної торгівлі органами і тканинами людини належить А. Вілкусу, С. В. Гринчаку, О. А. Кустовій, А. В. Мусієнку, В. С. Овчинському, Н. В. Павловій, О. В. Сапронову, Т. О. Фабрики, Г. В. Чеботарьовій, О. С. Якименку.

Забезпечення прав людини є глобальною проблемою сучасності, у розв'язанні якої має бути зацікавлене все суспільство, адже незаконна торгівля органами і тканинами людини набула у світі значного розмаху і, зважаючи на суспільну небезпеку, боротьба в цьому напрямі має вестися наполегливо та безкомпромісно. Очевидним є той факт, що розв'язання зазначеної проблеми суто національними засобами практично неможливе, а тому вчені вважають за доцільне об'єднати зусилля світового співтовариства.

Міжнародний захист прав людини є комплексом взаємно узгоджених дій держави, а також неурядових міжнародних організацій, спрямованих на повноцінне та гармонійне функціонування людини, надання міжнародної допомоги особам, особливо тих країн, що розвиваються.

Незважаючи на національні розбіжності чинних систем захисту прав пацієнтів у різних країнах, у тому числі й у Європі, у більшості країн

є основний перелік прав, відображених у різноманітних угодах, зокрема: у Рекомендації щодо медичного обслуговування, яку було прийнято Міжнародною організацією праці в 1944 р.; Загальній декларації прав людини, прийнятій Генеральною Асамблеєю ООН у 1948 р.; Лісабонській декларації прав пацієнта, прийнятій Всесвітньою медичною асоціацією (ВМА) у 1981 р. та переглянута у 1995 р.; Європейській хартії прав пацієнтів, прийнятій Європейським парламентом у 1984 р.; Декларації Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) про розвиток прав пацієнтів у Європі, прийнятій у 1994 р.; Конвенції про права людини та біомедицину, прийнятій Радою Європи в 1996 р. та ін.

У Резолюції про приведення у відповідність законодавства держав-учасниць щодо питань вилучення, пересадження і трансплантації матеріалів організму людини № (78) 29, прийнятій Комітетом міністрів Ради Європи 11 травня 1978 р., зазначено, що жодне вилучення не повинно відбуватися за наявності чітких чи попередніх заперечень з боку померлого, зокрема враховуючи його релігійні та філософські переконання. У разі відсутності висловленої чи такої, що малася на увазі, волі померлого, вилучення може бути проведено. Однак держава може вирішити, що вилучення не повинно проводитись, якщо після проведення практично можливого розслідування, ураховуючи думку сім'ї померлого і, у разі смерті недієздатної особи, її законного представника, заперечення стане очевидним; якщо померлий був недієздатний, може також знадобитися згода його законного представника [3].

Відповідно до Декларації про трансплантацію людських органів, прийнятої 39-ю Всесвітньою медичною асамблеєю ще в жовтні 1987 р. (Декларація ВООЗ 40.13, 1987 р.), «купівля-продаж людських органів строго засуджується» [4]. У цьому документі встановлювалася заборона на надання чи прийняття грошової або іншої компенсації за транспланти, окрім стягнення медичною установою винагороди за проведення операції. Також визначено, що жоден лікар не може взяти на себе відповідальність за проведення операції з пересадження органу доти, доки не буде забезпечено дотримання прав і донора, і реципієнта. До речі, в Україні цей принцип закріплений у статті 18 Закону України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людині» (1999 р.) і звучить так: «Укладання угод, що передбачають купівлю-продаж органів або інших анатомічних матеріалів людини, за винятком кісткового мозку, забороняється» [5]. Якщо в джерелах говориться про вартість пересадження, наприклад, серця, то йдеться не про вартість органа, а про оплату праці хірурга, витрат на ліки тощо.

Порядок трансплантації органів і тканин регламентують офіційні документи Всесвітньої медичної асоціації, у тому числі Заява ВМА про торгівлю живими органами (1985 р.) [6], прийнята на XXXVII сесії, де було зазначено, що отримала широке розповсюдження надзвичайно прибуткова у фінансовому плані торгівля живими нирками та їх продаж із країн, що розвиваються, у Європу і США. У цьому документі було

засуджено купівлю-продаж людських органів для трансплантації, а уряди всіх країн – закликано вжити заходів щодо запобігання цьому.

У 1991 році XLIV сесія ВООЗ ухвалила Звід основоположних принципів із трансплантації людських органів і рекомендувала державам-членам урахувати їх при проведенні політики в цій галузі [7]. У вказаних принципах увагу акцентовано на добровільному донорстві, відсутності комерційної зацікавленості та наданні переваги органам, узятим із трупів, порівняно з органами, вилученими в живого донора, та генетично рідним порівняно з не рідними донорами. Отже, ці принципи покликані забезпечити організований, етично допустимий і прийнятний порядок регулювання таких дій як придбання і трансплантація людських органів із метою лікування. Терміном «людські органи» позначаються всі органи і тканини, за винятком репродуктивних тканин, а також крові та її заміників. Принципами заборонено сплату й отримання грошей за донорство, а також будь-які інші угоди в цій галузі. Однак це не стосується покриття витрат, пов'язаних із вилученням органів, їх зберіганням і доставкою реципієнту. Таким чином, моральна та правова оцінка закріпила моральні правові принципи розвитку трансплантології. Донорство органів має існувати лише як духовний феномен.

У Рекомендаціях Rec (2004) 7 Ради Європи державам-членам про торгівлю органами торгівля органами і тканинами людини визначається таким чином (п. 4 ст. 2): «З метою даної Рекомендації термін «торгівля органами та тканинами» застосовується задля: транспортування особи до місця вилучення органів або тканин без його/її обґрунтованої згоди; транспортування особи до місця вилучення органів або тканин з його/її згоди, але з порушенням законодавства або інших видів контролю, котрий діє у відповідній країні; трансплантації вилучених органів і тканин, транспортованих чи ні, з порушенням законодавства чи інших нормативно-правових положень, що діють у відповідній країні, чи з порушенням міжнародних юридичних інструментів».

У ст. 5 Конвенції про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини (Конвенція про права людини та біомедицину, Ов'єдо, 4 квітня 1997 р., підписана, але не ратифікована Україною) зазначено, що будь-яке втручання у сферу здоров'я може здійснюватися тільки після добровільної та свідомої згоди на нього відповідної особи. Такій особі заздалегідь надається відповідна інформація про мету і характер втручання, а також про його наслідки та ризики. Відповідна особа в будь-який час може безперешкодно відкликати свою згоду.

У ст. 21 Конвенції Ради Європи про захист прав людини та людської гідності передбачено кримінальне покарання за отримання фінансової вигоди від продажу тіла людини та його частин. Окрім цього, ст. 22 Додаткового протоколу до Конвенції про захист прав людини та людської гідності щодо застосування медицини та біології (про трансплантацію органів і тканин людського походження) забороняє незаконний обіг органів та тканин людського походження [8].

У п. 119 Пояснювального докладу до Додаткового протоколу до Конвенції Ради Європи про права людини та біомедицину вказано, що «як зазначається в ст. 21 Конвенції, тіло людини та його частини не повинні використовуватися з метою отримання фінансової вигоди. Будь-яка торгівля органами та тканинами з метою отримання безпосередньої або часткової фінансової вигоди, відповідно до ст. 21 Протоколу, заборонена. Незаконна торгівля органами та тканинами є важливим прикладом такої незаконної торгівлі й отримання безпосередньої фінансової вигоди. Особи, які займаються незаконною торгівлею органами або тканинами, можуть також застосовувати примушування до такої торгівлі. Така практика викликає особливе занепокоєння, оскільки вона направлена на експлуатацію вразливих груп і може підірвати довіру людей до системи трансплантації. Тому заборона на незаконну торгівлю органами та тканинами окремо зазначена в ст. 22».

У резолюції ВООЗ 57.18 уряди країн світу закликають вжити заходів щодо захисту бідних і вразливих груп від «трансплантаційного туризму» та продажу тканин і органів, у тому числі приділяти увагу ширшій проблемі міжнародної незаконної торгівлі тканинами й органами людини.

Необхідно зазначити, що діяльність Всесвітньої медичної асоціації направлено на вироблення певних принципів, згідно з якими необхідно розвивати світову трансплантологію та її юридичне регулювання з метою запобігання порушенню прав людини.

Наступним кроком у протидії незаконній торгівлі органами і тканинами людини було ухвалення у Страсбурзі 186-го Додаткового протоколу до Конвенції про права людини та біомедицину стосовно трансплантації органів і тканин людини від 24 січня 2002 р. Відповідно до ст. 17 «Згода і дозвіл», органи й тканини не вилучаються з тіла померлої особи, якщо не одержано відповідної згоди або дозволу, що вимагаються відповідно до законодавства. Вилучення не може бути здійснено, якщо померла особа заперечувала проти цього. Але водночас у цьому протоколі також зазначено, що сторони вживають усіх відповідних заходів для заохочення пожертвування органів і тканин (ст. 19).

У частині 6 статті 21 йдеться про заборону отримання фінансової вигоди від трансплантації: «Тіло людини і його частини не повинні використовуватися для отримання фінансової вигоди або здобуття порівняльних переваг. Оголошення про необхідність або доступність органів або тканин з метою пропозиції або здобуття фінансової вигоди і порівняльних переваг заборонені». Положення статті 22 встановлює, що «торгівля органами і тканинами заборонена» [9].

У резолюції ВНА 57.18 від 22 травня 2004 року, що має назву «Пересадка органів і тканин людини», наголошується, що Всесвітня асамблея охорони здоров'я занепокоєна нестачею людського матеріалу для трансплантації, для задоволення потреб пацієнтів, і тому наполегливо просить держав-членів ужити заходів щодо захисту найбільш вразливих і найуразливіших груп від «трансплантаційного туризму»

та продажу тканин і органів людини, у тому числі приділити увагу більш важливій проблемі – міжнародній незаконній торгівлі тканинами й органами людини [10].

Варто відмітити, що всі відповідні аспекти запобігання та протидії торгівлі людьми з метою вилучення органів викладено в Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми [11] та в Протоколі ООН про торгівлю людьми [12]. Ці документи мають фундаментальний характер і всебічно охоплюють головні питання, від кримінального переслідування до надання допомоги та захисту, тим самим покриваючи три головні аспекти – запобігання, захист та переслідування, що мають основоположний характер для ефективного вирішення питання про боротьбу з торгівлею людьми з метою вилучення в них органів або тканин. Ці юридично зобов'язуючі міжнародні документи розглядають усі важливі аспекти та містять базові норми боротьби з торгівлею людьми з метою вилучення органів. У заходах, передбачених у Конвенції Ради Європи СДСЕ № 197, розглядаються питання надання допомоги жертвам і забезпечення захисту жертв.

Важливим заходом у сфері протидії незаконному обігу органів людини стало внесення слів «вилучення органів» у визначення експлуатації, що містяться в Протоколі про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, який доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності (стаття 3, підпункт а) [12].

Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми (СДСЕ № 197) на сьогодні є всеосяжним документом, що, за нашим переконанням, не залишає відкритими будь-які питання чи потреби; його межі охоплюють значний спектр зобов'язань для держав. Указана Конвенція має багато положень, що забезпечують належну увагу, виконання та тлумачення моментів, які стосуються вилучення органів. Такий інструментарій забезпечує не лише основу для боротьби з торгівлею людьми з метою вилучення органів, але й комплексні ефективні рамки такої діяльності. На європейському рівні, отже, немає потреби в будь-якому додатково зобов'язуючому документі стосовно питання торгівлі людьми з метою вилучення органів (ураховуючи Додатковий протокол до Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми).

Конвенція Ради Європи про боротьбу з торгівлею людьми (СДСЕ № 197) передбачає також незалежний механізм моніторингу (ГРЕТА) для проведення моніторингу щодо того, чи дотримуються положень Конвенції, та підготування рекомендацій стосовно того, що потребує пильної уваги, а також які додаткові заходи повинно бути здійснено окремими країнами. Група ГРЕТА повинна приділяти особливу увагу такому аспекту як торгівля людьми з метою вилучення органів, домагаючись водночас, щоб цей аспект ураховувався та знаходив відображення і в національному законодавстві. Це відіграє особливу роль, оскільки Рамкове рішення ЄС про боротьбу з торгівлею людьми охоплює

лише питання сексуальної та трудової експлуатації, у ньому не йдеться про вилучення органів і тканин людини. Тому в більшості держав-членів ЄС пильну увагу приділяють таким аспектам як сексуальна та трудова експлуатація, оскільки аспект вилучення органів досі практично не обговорювався. Окрім цього, група ГРЕТА повинна не тільки проводити моніторинг щодо охоплення положеннями кримінального кодексу цього аспекту, але й оцінювати відповідність заходів надання допомоги та захисту зазначеній меті.

На сьогодні ще одним важливим інструментом протидії незаконному обігу органів і тканин людини став Факультативний протокол до Конвенції про права дитини, зокрема в підпункті 1 (а) (і) ст. 3, що стосується торгівлі дітьми, дитячої проституції та дитячої порнографії (резолюція 54/263 Генеральної Асамблеї, додаток II), міститься вимога забезпечити криміналізацію пропозиції, передачі або отримання будь-якими засобами дитини з метою передачі органів дитини за винагороду [13].

Значний внесок у протидію незаконній торгівлі органами і тканинами людини зробила Стамбульська декларація, прийнята учасниками Стамбульського Самміту, що відбувся у Стамбулі з 30 квітня по 2 травня 2008 року, Трансплантаційним товариством (TTS) та Міжнародним товариством нефрології (ISN), оскільки вона значно розширила понятійний апарат означеної проблеми. Так, під торгівлею органами і тканинами людини необхідно розуміти «найм, вербування, транспортування та переміщення живих і померлих людей чи їх органів, їх укріття та підроблення документів, із застосуванням погрози, сили, службового становища або інших форм примушування, крадіжки, шахрайства й обману; з передачею чи отриманням третьою стороною оплати або інших вигод, з метою отримання контролю над потенційним донором, – для використання з метою отримання органів для трансплантації» [14].

Також принципи щодо проведення трансплантації органів людини можна побачити в низці інших міжнародно-правових актів, серед яких: Резолюція Комітету міністрів Ради Європи «Про приведення у відповідність законодавства держав-учасниць у питаннях вилучення, пересадки і трансплантації матеріалів організму людини» (11.V, 1978 р.); Положення про торгівлю живими органами, затвержені 37-ю Всесвітньою медичною асамблеєю в м. Брюсселі (Бельгія, жовтень 1985 р.); Декларація стосовно трансплантації людських органів, прийнята 39-ю Всесвітньою медичною асамблеєю в м. Мадриді (Іспанія, жовтень 1987 р.) та Положення про запліднення *in-vitro* і трансплантацію ембріона (затвержені 39-ю Всесвітньою медичною асамблеєю); Положення про трансплантацію фетальних тканин, затвержені 41-ю Всесвітньою медичною асамблеєю в м. Гонконзі (вересень 1989 р.); Резолюція про ставлення лікарів до проблеми трансплантації людських органів, ухвалена 46-ю Всесвітньою медичною асамблеєю в м. Стокгольмі (Швеція, вересень 1994 р.);

Гельсінська декларація «Рекомендації для лікарів, які проводять біомедичні дослідження на людині», прийнята 18-ю Всесвітньою медичною асамблеєю в м. Гельсінкі (Фінляндія, червень 1964 р.).

До основних принципів зазначених документів належать: 1) заборона торгівлі людськими органами; 2) необхідність захисту прав як донора, так і реципієнта; 3) незалежність обсягу медичної допомоги від того, чи пацієнт є потенційним донором, чи ні; 4) необхідність констатації смерті донора мінімум двома незалежними лікарями, які не беруть участі у проведенні трансплантації та ін.

Отже, можна констатувати, що міжнародні стандарти загалом базуються на засадах презумпції незгоди крізь призму чіткої регламентації згоди особи чи інших нормативно визначених осіб на вилучення органів.

Варто зазначити, що принцип, відповідно до якого людське тіло або його частини як такі створювали можливість для фінансової вигоди, є на сьогодні юридичним досягненням Ради Європи. Цей принцип законодавчо закріплено в Резолюції Комітету міністрів (78) 29 про гармонізацію законодавства держав-членів у галузі вилучення, пересадки та трансплантації матеріалів людського походження, що було підтверджено в Заключній декларації 3-ї Конференції міністрів охорони здоров'я європейських країн (Париж, 1997 рік) до остаточного закріплення у ст. 21 Конвенції Ради Європи про права людини та біомедицину (СДСЕ № 164) 1997 року: «Тіло людини та його частини не повинні жодним чином бути джерелом отримання фінансової вигоди». Потім цей принцип було підтверджено в Додатковому протоколі до Конвенції про права людини та біомедицину стосовно трансплантації органів і тканин людського походження (СДСЕ № 186) 2002 року. У ст. 22 Додаткового протоколу зазначається: «Торгівля органами та тканинами заборонена».

На рівні ООН не існує документа, котрий би юридично закріплював принцип заборони на отримання фінансової вигоди з тіла людини чи його частин. Водночас такий принцип чітко зазначено в «Керівних принципах з трансплантації людських клітин, тканин та органів» Всесвітньої організації охорони здоров'я. І хоча ці принципи не є юридично зобов'язувальними, їх було включено до багатьох професійних стандартів і законів, а тому вони є не тільки загальноновизнаними, але й за своєю суттю незаперечними з точки зору стандартів.

Сам принцип заборони на отримання фінансової вигоди у зв'язку з людським тілом є на сьогодні важливим, оскільки без нього ставиться під загрозу система донорства. Тому законодавство про вилучення органів у живих і померлих донорів для трансплантації повинно бути прийнято в усіх країнах.

Отже, головними принципами, яких повинні дотримуватися всі європейські держави, спрямованими на протидію незаконній торгівлі органами і тканинами людини, є: заборона торгівлі людськими органами; необхідність захисту прав як донора, так і реципієнта; незалежність обсягу медичної допомоги від того, чи пацієнт є потенційним донором, чи ні;

необхідність констатації смерті донора мінімум двома незалежними лікарями, які не беруть участі у проведенні трансплантації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Поззи Сандро. Торговля людьми для изъятия органов – это не миф / Сандро Поззи [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://newsland.com/news/detail/id/426307>.
2. Иванюшкин А. Я. Введение в биоэтику / А. Я. Иванюшкин. – М. : Прогресс-Традиция, 1998. – 381 с.
3. Резолюция о приведении в соответствие законодательства государств-участников по вопросам изъятия, пересадки и трансплантации материалов организма человека № (78) 29 : принята Комитетом министров 11 мая 1978 г. на 287-м совещании заместителей министров [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_071.
4. Декларация относительно трансплантации человеческих органов : принята 39-й Всемирной медицинской ассамблеей, Мадрид, Испания, окт. 1987 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_330.
5. Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людині : Закон України від 16 лип. 1999 р. № 1007-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1007-14>.
6. Заявление о торговле живыми органами : принято 37-ой Всемирной Медицинской Ассоциацией, Брюссель, Бельгия, окт. 1985 г.
7. Тищенко К. Правове регулювання трансплантації органів або тканин людини в Україні / К. Тищенко // Юридичний журнал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2936>.
8. Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенція про права людини та біомедицину від 4 квіт. 1997 р. (Ов'єдо) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_334.
9. 186-й Дополнительный протокол к Конвенции по правам человека и биомедицине относительно трансплантации органов и тканей человека, Страсбург, 24 янв. 2002 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.librarium.ru/article_1341.htm.
10. Пересадка органов и тканей человека, резолюция WHA 57.18 от 22 мая 2004 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://cms.unov.org/documentrepositoryindexer/MultiLanguageAlignment>.
11. Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми від 16 трав. 2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_858.

12. Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності : прийнятий резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листоп. 2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_791.

13. Международное сотрудничество в борьбе с транснациональной преступностью: предупреждение незаконного оборота органов человека, борьба с ним и наказание за него: материалы Пятнадцатой сессии Комиссии по предупреждению преступности и уголовному правосудию (Вена, 24–28 апр. 2006 г.).

14. Стамбульская декларация о трансплантационном туризме и торговле органами [Электронный ресурс]. – Режим доступа :

http://www.transpl.ru/uploaded/Stambulwskaa_Deklaracia.pdf.